

Наше древнє місто овіяне славою минулих років. У багатьох випадках історія не зберегла нам імен хоробрих і відважних воїнів, які захищали свою Батьківщину, імен тих, своїм життям творив історію, продовжував славу Острога.

Минали роки, століття, забулися події й імена... І тепер ми з великим інтересом не лише вивчаємо історію рідного міста по документах, які збереглися, але з непереборною цікавістю читаємо легенди про минуле нашого краю.

Легенди органічно увійшли у всі жанри давнього українського письменства, іконопис і малярство, народну свідомість, відбилися у народних колядках, щедрівках, лірницьких піснях, баладах, думах, казках та інших жанрах фольклору. Привертають увагу, зокрема, легенди історичні, які цікаво слухати й читати.

Активним збирачем легенд був колишній випускник Острозької чоловічої гімназії, пізніше – громадянин Польщі – Пантелеймон Васильович Юр'єв. Він записав сорок вісім легенд. Його коментарі до легенд є короткими історичним оглядом острозького минулого. П. Юр'єв, буваючи в Острозі, спеціально цікавився й записував легенди та перекази з уст острожан.

Зі слів самого автора, острозькі легенди використовувалися ним, як зразок своєрідної народної творчості, частково, як історичний матеріал, що характеризує окремих героїв або ж моменти чи події Острозької давнини.

Подаємо легенди та коментарі до них з рукопису Пантелеймона Юр'єва «Острозька давнина».

Кажуть, що історія – свідок минулого, світло істини, жива пам'ять. Фольклор з давніх-давен є невід'ємним супутником історичної науки. Нащадкам обов'язково треба знати історію свого народу.

ВІРТУОЗНИЙ МУЗИКАНТ

В Острозі жив колись музикант. У нього була скрипка незвичайної форми. Ніхто не міг змагатися з ним у майстерності гри. Жив він на одному із бельмажських хуторів – був диким – під час зустрічі з людьми нікому не кланявся, ні з ким не розмовляв. Грав вечорами, і тоді всі сходилися його слухати, стараючись стояти в тіні, щоб він не помітив слухачів. Як тільки побачить, його слухають, то перестане грати.

А коли він помер, всі побачили, що це була не скрипка, а шматок дерева. Так люди ніколи й не дізналися, як на ньому грав віртуозний музикант. Ось таке було і такі справи вершилися в Острозі у давнину!

(Без сумнівів, що легенда ця про відомого скрипаля Гесснера, який приїхав до Острога на запрошення К.К. Острозького з Німеччини і отримав на Бельмажі великий земельний наділ. Він швидко став найулюбленішим придворним музикантом при дворі старого князя. Спогади про цього скрипаля зустрічаються досить часто).

ВІЧНІ СКАРБОШУКАЧІ

У вежі, на Судовій горі, заховані від людських очей, глибоко в землі лежать незліченні скарби. Раз в рік у підземеллях Вежі чути стукіт і шум із землі, яку розкопують. Це копають скарбошукачі, які багато-багато років назад були засипані під час роботи обвалом. Вони оживають у річницю своєї смерті на кілька годин. Тоді вони намагаються відкопати себе, але це їм не вдається, бо як тільки вони докопуються до поверхні, настає північ і розкопана земля знову осипається та ховає їх.

(Цю легенду записали в різний час Перлиштейн, Ролле, С. Кардашевич. Їх записи трохи відрізняються від моєї. Я чув цю легенду від острозьких старожилів – жителів Красної Гірки, Нового Містечка, Бельмажа. В загальних рисах всі редакції легенди подібні).

ЗАЧАРОВАНА СИНАГОГА

Острозька синагога заговорена великим магом-рабином Торовичем. Вона не горіла у вогні, не була знищена під час пам'ятної острозької повені в кінці XVII ст. А коли російські війська в 1792 році обстрілювали Острог, то помилково обстріляли й синагогу, прийнявши її за цитадель. І тоді сталося чудо: гарматні ядра, долетівши до синагоги, не торкаючись її стін, зависали в повітрі. В пам'ять про цю подію кілька ядер було вмуровано у стіни синагоги, а кілька підвішено всередині приміщення на спеціальних ланцюгах.

(«Ланцюги колись були з чистого золота», - казав мені [П. Юр'єву] служка, коли я відвідав синагогу. Але щоб люди не заздрили Богу-гміна (община) вирішила продати золоті ланцюги, а гроші роздати бідним. Ядра ж повісили на залізних ланцюгах». Думається, що розповідь служки про золоті ланцюги – своєрідна острозька легенда.

Про Торовича острозькі легенди розповідають, як про людину, яка робила справжні чудеса, в які вірили остржани і не тільки євреї).

КРИНИЦЯ З ЦІЛЮЩОЮ ВОДОЮ

Розповідають, що в Острозі була криниця на Татарській вулиці – недалеко від Татарської Вежі. Вона була дуже глибока, і вода з неї мала надзвичайні властивості. Зокрема, в давнину робила невразливими для ворожих стріл того, хто напився цієї води. Криниця була засипана в кінці минулого століття. До неї скидали каміння й будівельні сміття з фундаментів єзуїтського колегіуму, а також будинків, які згоріли під час великої острозької пожежі. Води у ній вже на той час не було.

(Можливо воду з цієї криниці наділили чарівними й цілющими властивостями тому, що недалеко від криниці знаходилася єдина на той час аптека єзуїтів. Друга острозька аптека – на ринку старого міста – була зачинена після смерті власника – аптекаря Лаузенца)

ЛЕГЕНДАРНИЙ НЕНАЖЕРА

В Острозі жив колись ненажера, якого в цілому світі не знайти. Їв він за двадцятьох. Вола з'їдав майже за один раз. Бочку вина випивав як чарку. Одного разу побився об заклад, що вип'є бочку старого меду. Викотили йому із княжого льоху бочку меду – він випив і хвастається, що ще вип'є. Викотили другу. Ненажера і другу випив. Захмелівши, знову хвастається, що третю вип'є. Але прийшов йому кінець, як тільки він зробив ковток із третьої бочки. І в Острозі сум великий був, бо такого знаменитого чоловіка ніде потім знайти не могли.

(Цей ненажера – історична особа. Ним був острожанин литвин Ян Богдан Сусло – секретар Януша Острозького. Як вказує С. Кардашевич, його портрет був у Межирицькому монастирі. Несецький, посилаючись на очевидця Янчинського, пише, що він їв за тридцятьох, і все був худим).

ПРОКЛЯТТЯ МЕЛЬНИКА

Інколи на Вілії – навпроти замку, як тільки починає темніти, з'являється дивний човен з сірими вітрилами. Він тихо пливе і незабаром зникає вдалині. Це – козацька чайка. Колись козацький загін налетів на місто Острог. Під час сутички загинула дочка мельника. Батько прокляв убивць і з того часу вони вічно пропливатимуть біля місця свого злочину.

(Млин знаходився знизу, біля замку, тобто при виїзді до Нового Міста. Легенда – дуже стара і частково втратила свою початкову форму. Її мені розповів старець з Нового Містечка. Він же цю легенду чув своєї матері).

«СРІБНИЙ ПЛАЧ» ДЗВОНА

В острозькій церкві були срібні дзвони. Коли їх відливали, то у сплав упала донька майстра. З того часу, коли б'ють дзвони, то чути плач. Дзвони ці знищені під час великої острозької пожежі. Уцілів лише один дзвін, але і його вивезли з Острога в глиб Росії під час евакуації міста у 1915 році. До Острога дзвона більше не повернули. Дзвін був виготовлений в Острозі. Майстерня стояла неподалік Замкової площі, біля вулиці Удільної, пізніше Гальшки.

(Автор цих рядків [П. Юр'єв] назавжди зберіг у пам'яті “срібний плач” цього дзвону. В нього дзвонили у дні евакуації міста 1915 року, а востаннє – ясного, погідного вечора. Такого бовкання, як лунав цей дзвін, мені ніколи пізніше не доводилося більше чути.

В інших записаних мною варіантах цієї легенди не згадується дочка ливарника, а походження срібного звучання дзвона пояснено особливою віртуозністю майстра, який дзвін відлив за обітницею, коли вимолював собі у Бога прощення за якісь особливо важкі гріхи).

ТАЇНА ПІДЗЕМЕЛЬ

Там, де знаходиться вулиця Гальшки (раніше називалася також Удільною), тягнуться довжелезні підземелля. В них заховані незліченні скарби. Тільки треба вміти їх розшукати і підійти до них.

(В цьому переказі є зерно правди: під вулицею Гальшки, в напрямку Межиріча, проходить старий підземний хід, який майже весь обвалився. Ми знали людей, які в кінці XIX ст. Сміливо спускалися в нього і проходили кілька десятків сажнів. Ця легенда спонукала неодноразово окремих сміливців шукати там скарби. В 80-х роках минулого століття [XIX ст. – М.Д.] кілька острозьких міщан знайшли горщик із старовинними монетами на території так званих «уділів»- старої садиби Яблонівських. Знахідку у них забрала поліція і передала у монетний двір Петербурга).

ЯК ВИНИКЛА ВЕЛИКА ПОЖЕЖА

Колись в Острозі був, ще за часів Яблоновських, досить великий ботанічний сад. В його оранжереях росли пальми та інші тропічні рослини. Ці оранжереї згоріли під час великої острозької пожежі. Влаштував оранжереї старий Яблоновський для своєї коханки – туркені Фатіми. А вона покохала молодого гайдука і втекла з ним в Угорщину. Яблоновський так розсердився, що наказав всі оранжереї спалити – звідси й пожежа острозька розпочалася.

(Туркеня Фатіма – історична особа, але більш детальних подробиць про неї розшукати не вдалося).

МЕТЕОРИТ БАГАТСТВА

В Острозі побутував переказ, що в кінці минулого століття біля міста впав надзвичайно великий метеорит. Для пошуків його виїжджала експедиція Академії наук, але пошуки вчених залишилися безрезультатними. В зв'язку з цим серед селян навколишніх сіл побутувало повір'я, що той, хто знайде метеорит, буде все життя багатим і його супроводжуватиме удача.

(У 1912 році Київська археологічна комісія провела безрезультатні пошуки метеорита).

ПРИВИД ЗАМКОВОЇ ГОРИ

Серед острожан побутує легенда, що у пасхальну ніч навколо зруйнованої Богоявленської церкви блукає сумна жінка з розпущеним волоссям. Люди забули її ім'я і пам'ятають лише, що колись вона гордовито проїхалася по освячених пасках парафіян біля Богоявленського храму. За це вона після смерті має вічно оплакувати свій страшний гріх, а її душа ніколи не матиме відпочинку і спокою.

(Ця легенда про Анну-Алоїзу Острозьку. Її записав Орест Левицький, який особисто чув цей переказ під час перебування в Острозі. Цитую його за "Київською старовиною", т.7,1883р., с.371-372).